

RITES DE PASSAGE, RITUELEN ROND HUWELIJK

Harrie Leyten

Ter inleiding

De term *Rites de Passage* (in het Engels: *Rites of Passage*) is ontleend aan het gelijknamige boek van de Franse hoogleraar antropologie Arnold van Gennep uit 1908. Hij heeft de theorie ontwikkeld van de overgangsrituelen in het leven van de mens. Een voorbeeld hiervan speelt zich af rond de voordeur van een huis of kerk (of moskee, synagoge, tempel) of de ingang van een modern kantoorgebouw. Geen vreemdeling kan zonder meer naar binnen lopen. Hij zal moeten aanbellen (of kloppen, of op een andere manier zijn aanwezigheid kenbaar maken); hij moet wachten tot iemand hem vraagt wat hij komt doen (receptionist, visitekaartje afgeven) en hem binnenlaat (welkom heet). Hij zet zijn hoed af, doet zijn jas uit, doet (in sommige culturen) zijn schoenen uit, wast (in sommige culturen) zijn handen. Daarmee laat hij alles wat tot 'buiten' hoort (zoals straatvuil, vijandschap, kou en regen, het profane en wereldse) achter zich en maakt zich op om de 'veiligheid' (gezelligheid, het sacrale) binnen te stappen. De voordeur krijgt symbolische betekenis: hij markeert de overgang van buiten naar binnen, hij markeert het verschil tussen gevaar en veiligheid, tussen 'hen' en 'ons'. Vroeger werd de voordeur tijdens de bouw geheiligd door het brengen van een offer, door het sprenkelen van gewijd water, door het begraven van een muntstuk onder de dorpel. De dorpel zelf was vaak hoog, om bij overstroming het water tegen te houden. Om te voorkomen dat de bruid die voor het eerst het huis van haar bruidegom binnenging, zou struikelen over de hoge dorpel (een slecht voorteken!), droeg de bruidegom haar in zijn eigen armen over de dorpel.

Van Gennep zag in het leven van de mens vier van dergelijke cruciale overgangen: die van de geboorte, van de puberteit, het huwelijk en de dood. Iedere overgang betekende het verlaten van één levensfase om een volgende fase in te gaan. Hij onderscheidde in iedere overgang drie elementen: 1) *séparation* (scheiding): de boreling verlaat de veilige, donkere schoot van zijn moeder, een puber verlaat zijn/haar jeugd, een bruid/bruidegom verlaat de vrijheid van het ongehuwde leven, een overledene scheidt van het aardse leven. 2) *marge* (letterlijk het marginaliseren, buiten spel zetten): de boreling krijgt nog geen naam; de puber verblijft een korte of langere periode buiten de samenleving; de bruid leeft even in afzondering; de weduwe mag niet deelnemen aan het gewone menselijke verkeer. 3) *réintégration* (re-integratie): de boreling wordt ritueel opgenomen in de gemeenschap; de puber wordt als volwassene begroet na terugkeer in het dorp; de bruid en bruidegom ontvangen hun status als ouders; de overledene wordt als voorouder aanvaard; de weduwe mag hertrouwen.

Overall in Afrika bestaan *Rites de passage*. Hoewel zij in onderdelen of details van elkaar verschillen (in sommige culturen bestaat besnijdenis van zowel jongens als meisjes, in andere alleen voor een van de seksen of helemaal niet), is er in alle overgangsrituelen een algemeen patroon te onderscheiden. Het is onmogelijk om een overzicht te geven van al deze rituelen. Hier wordt een selectie gepresenteerd.

Evenals bij geboorte en dood kunnen ook bij puberteit en huwelijk de *rites de passage* zoals ontwikkeld door Van Gennep, worden onderscheiden. De periode van puberteit markeert in het leven van de mens de overgang van kind naar volwassene, van jongen naar man, van meisje naar vrouw. De periode van het huwelijk markeert de overgang van ongehuwd naar

gehuwd, van maatschappelijk ongebonden naar gebonden, van een toestand waarin het niet toegestaan was kinderen te krijgen naar een die bedoeld was om kinderen te krijgen (overigens is dat verschil tussen de ene en de andere status niet bij alle culturen even strikt). Beide perioden zijn ingrijpende overgangen, biologisch, psychologisch en maatschappelijk. Bij beide overgangen is sprake van grote risico's, zowel voor de betrokken individuen als voor de gemeenschap. Als de besnijdenis bij het ingaan van de puberteit niet goed gebeurt, kunnen er slachtoffers vallen, als de initiandus zich niet 'moedig' gedraagt en de besnijdenis niet plaats vindt, betekent het een levenslange schande voor het individu maar tegelijk het verlies van een volwassene in de gemeenschap. Als de rituelen rond de huwelijksluiting niet goed worden uitgevoerd, kan dit onvruchtbaarheid tot gevolg hebben.

Het is niet mogelijk om hier een overzicht te geven van de *rites de passage* rond puberteit en huwelijk overal in Afrika. Hier wordt slechts een willekeurige selectie gegeven, die niettemin representatief is.

HUWELIJK

De romantische opvattingen over het huwelijk die in West Europa de laatste twee eeuwen populair zijn geworden, zijn in traditioneel Afrika nauwelijks bekend geweest. Enigszins gechargeerd is wel gezegd: "In Afrika trouwt men eerst; daarna komt de liefde". Een huwelijk werd tot voor kort in Afrika primair gezien als een verbintenis van twee families die om uiteenlopende redenen belang hadden bij een huwelijk tussen kinderen van beide partijen. De meerderheid van de huwelijken werd dus 'gearrangeerd' door de ouderlingen van twee families. In veel gevallen hadden de twee echtelieden elkaar niet eerder gezien.

Eerste doel van een huwelijk was het verwekken/krijgen van kinderen voor de twee families. Mocht na verloop van tijd blijken dat een van beide echtelieden (of beide) onvruchtbaar was, dan werd het huwelijk als niet bestaand beschouwd. In bijna heel Afrika was (is) polygamie toegestaan. Dit wil niet zeggen, dat iedere man meer vrouwen heeft; ieder huwelijk kost geld. Alleen de man die het zich financieel kon permitteren, verkeerde in een positie om een tweede vrouw te trouwen. Ook wanneer een man meer vrouwen trouwde, bleef de eerste echtgenote de belangrijkste vrouw in huis. Zij had de leiding over het huishouden (de mede-echtgenotes, de kinderen, personeel). Polygamie had vooral een economische achtergrond. Het land mocht alleen bewerkt worden door vrouwen. Wie veel land had, had extra vrouwen nodig. Een andere reden voor polygamie was de traditie dat een hoogzwangere echtgenote terug ging naar haar moeder om daar te bevallen en er geruime tijd te verblijven om voor de baby te zorgen en zelf niet opnieuw zwanger te worden.

Om te mogen trouwen betaalde de bruidegom een geldbedrag of een of meer runderen aan de familie (de vader) van zijn bruid. Dit wordt bruidsprijs genoemd. Dit mag niet gezien worden als een koopsom. De bruid wordt niet 'gekocht'. Maar omdat de bruid voor haar familie een economische waarde vertegenwoordigde (als werkkraft op de akkers, als productiefactor) diende die waarde gecompenseerd te worden. Met dat geldbedrag of die runderen kon de vader van de bruid zijn zonen uithuwelijken.

Rituelen rond de huwelijksluiting

De voorbereidingen voor een huwelijk spelen zich af op twee niveaus. Wanneer een zoon of dochter rijp bevonden wordt voor het huwelijk, zijn familieleden op zoek naar een geschikte partner, zonder medeweten van zoon of dochter. Wanneer een kandidaat gevonden is, wordt een eerste afspraak gemaakt tussen de vaders van beide families. Het gesprek blijft oppervlakkig; er worden kleine giften uitgewisseld. Na verloop van tijd volgen opnieuw

gesprekken. Wanneer die succesvol verlopen, wordt de bruidsprijs afgesproken en worden andere details geregeld. In veel culturen (bijvoorbeeld bij de Akan-sprekende volken in Ghana en Ivoorkust) wordt een fles sterke drank aangeboden aan de andere familie. Deze zal een bijeenkomst van alle familieleden organiseren (de huwelijkskandidaat is daar niet bij aanwezig), het nieuws van het aanstaande huwelijk bekend maken en iedere aanwezige een borrel aanbieden. Wie dit gebaar aanneemt, geeft daarmee te kennen akkoord te gaan met de huwelijksplannen (dit om later onenigheid te voorkomen).

Vrouw met haar uitzet voor het huwelijk (Foto W. van Beek)

Op het tweede niveau spelen de voorbereidingen voor de bruid. Zij wordt klaargemaakt voor haar definitieve vertrek uit het ouderlijke huis en haar familie, een emotioneel moment. Zij zal eerst worden geïsoleerd (*rite de marge*) van familie en vriendinnen en gedurende enkele dagen of een week apart wonen. Daarna wordt zij feestelijk aangekleed en haar lichaam wordt versierd. Dan gaat zij op weg naar het huis van haar bruidegom, soms vergezeld door een vriendin, die de overgang naar een voor haar totaal nieuwe levensfase en andere huis cultuur moet vergemakkelijken. Bij de Zulu wordt het vertrek van de bruid ritueel benadrukt door de familie van de bruid (*rite de séparation*) : haar familie verzet zich symbolisch tegen haar vertrek en voert schijngevechten op met de familie van de bruidegom. De familie van de bruid eist schreeuwend compensatie voor het verlies. Deze rituele dans eindigt pas als een stier tussen de partijen wordt gesleept en ritueel geslacht.

In Swaziland wordt ieder jaar de Rietstengel dans gehouden: jonge vrouwen, fraai uitgedost, dansen met rietstengels vóór de koning, die uit de honderden vrouwen een nieuwe echtgenote kiest. De vorige koning had bijna zestig echtgenotes. Hoewel deze traditie door velen beschouwd wordt als niet meer van deze tijd, was het in het verleden een strategie van het koningshuis om de vele belangengroepen in het rijk te binden aan de vorst.

Voor een Maasai bruid is de aankomst (*rite de réintégration*) in haar nieuwe omgeving, het huis van haar bruidegom, een spannend en risicovol moment. Zal zij kunnen opschieten met haar schoonmoeder? Zal zij het vertrouwen krijgen van haar schoonzussen? Zal zij voldoen aan de hoge eisen die haar schoonfamilie aan haar stelt? Als de bruid haar eigen huis verlaat, mooi uitgedost, is zij verdrietig en bang. Zij mag niet omkijken, want zij zou kunnen veranderen in steen. Vrouwelijke familieleden van de bruidegom komen haar tegemoet en beginnen haar te beledigen: “Je bent net zo klein als een pygmee!”, “Je bent net zo lelijk als een ezel met kromme poten!” (Beckwith, 1999). Eenmaal bij het huis van haar man, worden zij en de familieleden die haar vergezellen opgewacht door de schoonfamilie. Er worden geschenken uitgewisseld, er wordt gezongen en gedanst (Saitoli. 1980)

Gebruikte literatuur:

- Beckwith, Carol en Angela Fisher: *African Ceremonies* (2delen). Harry N. Abrams, Inc. Publishers. New York. 1999
- Colleyn, Jean-Paul: *Bamana. The Art of Existence in Mali*. Museum for African Art. New York. 2001
- Gennep, Arnold van: *The Rites of Passage*. Routledge and Keagan Paul. London. 1960. (oorspronkelijke titel: *Rites de Passage*. 1908)
- Himmelheber, Hans: *Masken und Beschneidung*. Museum Rietberg, Zurich. 1979
- Saitoli, Tepilit Ole and Carol Beckwith: *Maasai*. Harvill.1980
- Sarpong, Peter: *Girls' Nubility Rites in Ashanti*. Ghana Publishing Corporation. Accra. 1977
- Sieber, Roy and Roslyn Adele Walker: *African Art in the Cycle of Life*. National Museum of African Art. Washington, D.C. 1987